

УДК 34.01

Костянтин Слюсар,

канд. юрид. наук, доцент кафедри конституційного права
та теоретико-правових дисциплін
Інституту права та суспільних відносин
Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна»

ЗАКРІПЛЕННЯ ПОКОЛІНЬ ПРАВ ЛЮДИНИ В МІЖНАРОДНИХ ДОКУМЕНТАХ

У статті досліджено процес становлення, закріплення та розвитку поколінь прав людини в міжнародних документах. Загальні принципи прав народів, націй, національних меншин, біженців, а також права і свободи особи в зазначеній системі зумовлені особливостями їх історичного формування, встановлюють критерії відповідності позитивного права цінностям певного суспільства, тим самим обмежуючи дії того чи іншого закону загальною визначеними моральними критеріями. Досліджено норми міжнародного права у сфері захисту прав і свобод людини як обов'язкові для всіх держав та їх органів.

Ключові слова: декларація, права людини, покоління прав людини, принципи права, природне право, правовий статус особи, колективні права, негативні права, міжнародне право, право на розвиток, права національних меншин.

Постановка проблеми. Найголовнішою проблемою, що потребує негайного вирішення, є необхідність міжнародного співробітництва у справі дотримання прав людини й громадянина. Права народів, націй, національних меншин, біженців, а також права і свободи особи падають, завдяки ООН, під регулюючий вплив міжнародного права, його основних принципів. Норми міжнародного права у сфері захисту прав і свобод людини є обов'язковими для всіх держав та їх органів. Забезпечення особистих прав і свобод, їх захист та реалізація – одне з головних завдань будь-якої демократичної держави.

Стан дослідження. Проблеми прав людини досліджували багато вітчизняних учених-юристів. Так, наприклад, історичні аспекти становлення та розвитку прав людини вивчали В. Васецький, В. Горбаль, Н. Заїнчковський, С. Мороз, С. Рабінович, О. Яримш; класифікували та досліджували різні групи прав людини С. Верланов, М. Гуренко, М. Давидова, С. Добрянський, В. Копейчиков, А. Колодій, Є. Краснов, І. Магновський, Ж. Пустовіт, П. Рабінович, Ю. Разметаєва; забезпечення прав людини в діяльності правоохоронних органів досліджували Є. Білозьоров, О. Горова, Є. Гіда, В. Демиденко, Н. Іларіонова, М. Небеська, О. Негодченко, В. Січкара, А. Хальота, О. Шмоткін; реалізацію прав людини та механізми їх забезпечення – Ю. Білас, В. Васьковська, Т. Заворотченко, І. Панкевич, І. Парашич, Т. Пашук, О. Пушкіна, Т. Француз-Яковець.

Виклад основного матеріалу. Права людини є частиною міжнародного права, за їх дотриманням здійснюється міжнародний контроль. Використання у різних країнах засобів міжнародного контролю залежить від стану дотримання ними основних прав людини. До таких засобів належать:

а) міжнародно-правові акти, які містять правила діяльності, формулюють права та

обов'язки відповідних суб'єктів (конвенції, пакти, угоди, договори), а також міжнародні документи, які, звичайно, не містять норм, правил поведінки, безпосередньо не формулюють прав і обов'язків (декларації, заяви, меморандуми); б) міжнародні органи зі спостереження, контролю за дотриманням основних прав людини (комісії, комітети) та захисту цих прав (суди, трибунали).

Визнання державою прав людини шляхом закріплення їх у конституції та інших законодавчих актах розглядається лише як перший крок до їх утвердження і реалізації. Обсяг прав людини, закріплений у міжнародних документах про права людини, виконує роль взірця, до якого повинні прагнути всі народи й держави. Міжнародні стандарти з прав людини є підставою для міждержавного співробітництва з питань їх забезпечення, для діяльності спеціальних міжнародних органів зі спостереження за дотриманням і захистом прав людини.

Окремі колективні права, наприклад права меншин, закріплювалися у міжнародно-правових договорах протягом декількох століть та знайшли свої відображення у системі захисту меншин у рамках Ліги Націй. Право народів на самовизначення було проголошено у документах, які були ще до війни за незалежність у США.

Вже із середини XVIII століття права націй, народів, меншин фіксуються в актах різного рівня, наприклад у Декларації прав людини та громадянина 1789 року [1] або Конституції США 1787 року [2]. Аналіз практики роботи міжнародних організацій також не дає підстав для поділу прав людини на ті, що «виникли раніше», та ті, що «виникли пізніше». З часу свого заснування у 1919 році Міжнародна організація праці, наприклад, приділяла увагу як економічним, соціальним та культурним, так і особистим та політичним правам. Так у 1919–1921 рр. були прийняті конвенції: № 2 – про безробіття

(1919 р.), № 1 – про часи робочого часу на виробництві (1919 р.) та № 11 – про право на об'єднання у сільському господарстві (1921 р.). Загальна Декларація прав людини 1948 року містить також усі вище перераховані види прав [3] і може вважатись підсумковим документом, що об'єднав права людини різних поколінь. Відповідні Міжнародні пакти про громадянські, політичні, економічні, соціальні, культурні права людини 1966 року були прийняті практично одночасно, а до 1952 року робота йшла над єдиним проектом єдиного договору, який містив би всі вищезгадані права людини.

Права першого та другого покоління прав людини отримали належне закріплення у так званому Міжнародному Біллі про права людини, що складається із Загальної декларації прав людини, яка була прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 10 грудня 1948 року, Міжнародного пакту про економічні, соціальні та культурні права та Міжнародного пакту про громадянські та політичні права, що були прийняті 19 грудня 1966 року, і відповідних протоколів до них.

Абзац перший преамбули Декларації та двох Міжнародних пактів звучить однаково: “визнання гідності, властивої всім членам людської родини, та рівних і невід'ємних їх прав є основою свободи, справедливості та загального миру в усьому світі”. А у ст. 1 Загальної декларації прав людини записано, що всі люди народжуються вільними й рівними за своєю гідністю та правами. Вони наділені розумом і совістю та повинні діяти один стосовно одного в дусі братства [4].

Таким чином, Загальна декларація прав людини стала першим в історії людства документом, який проголосив універсальний, загальний характер прав людини. Тим самим був здійснений переворот у свідомості людей. Події Другої світової війни примусили людство звернутися до проблеми захисту прав меншин і народів у цілому, тобто до прав третього покоління. Велика кількість дискусій та підвищена увага до цього питання зумовили розробку найважливіших документів щодо такого захисту прав людини: Статут ООН (1945 р.) [5], Конвенція про запобігання геноциду та покарання за нього (1948 р.) [6], Загальна декларація прав людини (1948 р.) [3], Декларація про надання незалежності колоніальним країнам та народам (1960 р.) [7], Міжнародні пакти про права людини (1966 р.) [8] та інші. У двох останніх право народів на самовизначення та суверенітет були закріплені у статті 1.

Африканська Хартія прав людини та народів, прийнята Організацією Африканського Єдинства у 1981 р., стала першою та досі є єдиною міжнародно-правовою угодою, яка закріплює цілу систему прав народів та встановлює юридичні зобов'язання держав щодо їх поваги. Хартія закріплює такі права народів: право на рівність (ст. 19), право на існування та самовизначення (ст. 20), право на вільне користування своїми багатствами та природними ресурсами (ст. 21), право на економічний, соціальний та культурний розвиток (ст. 22), право на мир

та безпеку (ст. 23), право на загальне здорове навколишнє середовище (ст. 24). Документ передбачає механізм захисту прав людини і народів шляхом утворення Африканської комісії з прав людини і народів, що уповноважена розглядати скарги щодо порушення таких прав [9].

Наприкінці 80-х – на початку 90-х років з'являється низка неофіційних документів, які свідчать про інтерес до концепції прав народів з боку юристів-міжнародників та представників світової громадськості. До найбільш відомих із таких документів належать Азійсько-Тихоокеанська декларація людських прав індивідів та народів (1988 р.), Туніська декларація про права людини та правах народів (1988 р.) та підготований у 1992 році проект Тихоокеанської Хартії прав людини [10].

Ще на початку 70-х років, коли зростання екологічних проблем показало, до чого може призвести безконтрольне використання природних ресурсів, забруднення навколишнього середовища, проблема права людини на здорове навколишнє середовище вперше була розглянута на міжнародному рівні на Стокгольмській конференції ООН з навколишнього середовища. На конференції цей принцип був викладений так: людина має основне право на відповідні умови життя в навколишньому середовищі, якість якого дозволяє вести гідне й процвітаюче життя, і несе головну відповідальність за охорону й поліпшення навколишнього середовища на благо нинішнього й майбутніх поколінь [11].

Таким чином, можемо констатувати визнання цього права людини як на національному, так і на міжнародному рівнях. І все ж таки ще до цього дня немає документу універсального характеру, який би однозначно й чітко закріплював право людини на здорове навколишнє середовище, належне та безпечне для неї. Навіть Конференція ООН щодо навколишнього середовища й розвитку, яка відбулась у 1992 році у Ріо-де-Жанейро, не змогла повністю висвітлити це питання. Принцип Декларації, який був прийнятий на цій конференції, полягає в такому: турбота про людей займає центральне місце в зусиллях із забезпечення стійкого розвитку. Вони мають право на здорове й плідне життя в гармонії з природою. Право на розвиток має бути реалізовано таким чином, щоб задовольняти потреби в розвитку і зберігати довкілля нинішніх і наступних поколінь. Питання захисту довкілля можуть бути успішно вирішені тільки за участі в цьому процесі всіх зацікавлених громадян [12].

Іншою перешкодою у міжнародному закріпленні права на здорове навколишнє середовище є, мабуть, те, що в окремих випадках це право вступає в “конфлікт” з іншими правами, зокрема з правом народів вільно розпоряджатися своїми природними багатствами й ресурсами, що міститься у п. 2 ст. 1 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права як частина права на самовизначення, і країни, які розвиваються, не дуже охоче йдуть на обмеження цього права (головним чином, з економічних причин). Схожа ситуація складається в Західній Європі, де розглянуте право може обмежувати

право приватної власності, закріплене в Першому протоколі до Європейської конвенції про захист прав людини та основних свобод (1950 р.) і традиційно вважається одним з основних прав індивіда. Але потрібно відзначити, що, незважаючи на це, право на здорове навколишнє середовище розвивається у Європейському Союзі досить успішно: введена цивільно-правова відповідальність за різні види екологічних правопорушень, дедалі більше поширюється принцип максимальної відповідальності особи, яка винна в таких правопорушеннях.

Таким чином, під правом на розвиток індивіда відповідно до положень Декларації слід розуміти право на повагу прав і свобод людини. Але в цьому разі право на розвиток виступає лише сукупністю перерахованих та здебільшого вже нормативно закріплених прав людини, а отже, власного змісту воно не має.

Право держави на розвиток також має своїм об'єктом не тільки економічний розвиток: збільшення, наприклад, валового національного доходу не обов'язково може супроводжуватися поліпшенням рівня життя населення в цілому, зокрема, якщо національні багатства привласнюються правлячою елітою. Тому економічне зростання само по собі не може бути метою розвитку, а має супроводжуватися прогресом у соціальних, культурних, політичних сферах.

Африканська хартія прав людини та народів від 26 червня 1981 року серед прав, які належать народам, вказала й право на розвиток. Так у ст. 22 Хартії записано, що усі народи мають право на свій економічний, соціальний та культурний розвиток з урахуванням своєї свободи та самобутності і за умов рівного доступу до загальної спадщини людства. Держави зобов'язані індивідуально або колективно забезпечувати право на розвиток [9].

У тому ж 1981 році Робоча група Комісії з прав людини дійшла висновку, що концепція права на розвиток виходить далеко за межі поняття економічного зростання та має політичні, економічні, соціальні та правові аспекти, а саме право на розвиток має індивідуальні та колективні аспекти [9].

4 грудня 1986 року Генеральна Асамблея ООН приймає документ, який повністю присвячений праву на розвиток, – Декларацію про право на розвиток [13], а у 1992 році Конференція ООН стосовно проблем навколишнього середовища й розвитку, яка відбулась у Ріо-де-Жанейро, схвалила Декларацію щодо навколишнього середовища й розвитку [14]. Обидва ці документи містять доволі велику кількість положень щодо права на розвиток та відображають позицію світової спільноти стосовно цього питання в сучасних умовах.

Вирішення питання про ступінь визнання права на розвиток, тобто про те, чи накладає дане право будь-які міжнародно-правові зобов'язання на держави, залежить від юридичної природи міжнародних документів, у яких це право зафіксовано і які вже були перераховані вище.

Прийняття у 1966 році Міжнародних пактів про права людини й набрання ними чинності

в 1976 році піднесли право на самовизначення на новий рівень: для учасників цих документів дане право стало не просто політичною метою або рекомендацією Генеральної Асамблеї, а правом, що накладає на держави певні юридичні зобов'язання.

У вищезгаданих документах самовизначенню присвячена перша стаття, текст якої в обох пактах ідентичний. Така структура цих документів підкреслює особливу природу цього права і його виняткове значення для реалізації інших прав людини.

Сучасні міжнародні акти приділяють велику увагу захисту самобутності меншин. Цьому питанню присвячені, наприклад, Декларація про права осіб, що належать до національних або етнічних, релігійних та мовних меншин, 1992 року [15] й п.п. 19 і 25–27 Віденської декларації й Програми дій, прийнятих Всесвітньою конференцією з прав людини в 1993 році [16].

Нарешті, у 1995 році Комітетом Міністрів Ради Європи була схвалена Рамкова конвенція про захист національних меншин – найбільш детальний міжнародний акт нормативного характеру, повністю присвячений питанню, що розглядається [17].

Більшість прав, які в сукупності становлять право меншин на самобутність, містяться в Декларації про права осіб, що належать до національних або етнічних, релігійних і мовних меншин, 1992 року, у розділі IV Документа Копенгагенської наради Конференції з людського виміру НБСЕ, а також у Рамковій Конвенції про захист національних меншин 1994 року. Практично всі ці права знайшли своє відображення в тих чи інших міжнародних документах та є загальноновизнаними правами осіб, що належать до меншин. На основі цих документів ми можемо виділити такі групи прав:

- право на захист від примусової асиміляції, право на захист з боку держави від будь-якої діяльності, здатної завдати шкоди самобутності меншини;

- право користуватися надбаннями своєї культури, вільне самовираження, створення й поширення культурних цінностей, право на культурну автономію;

- право сповідувати свою релігію, відправляти релігійні обряди, створювати власні релігійні заклади;

- право використовувати свою мову в приватному житті та привселюдно, у тому числі у відносинах із владою, право батьків на навчання дітей рідній мові, право на відновлення споконвічних географічних назв мовою меншин;

- право на створення власних об'єднань і установ та забезпечення їх функціонування, право встановлювати й підтримувати вільні й мирні контакти з іншими членами своєї групи й з особами, що належать до інших меншин, а також контакти через кордони з громадянами інших держав, з якими вони зв'язані національними, етнічними, релігійними або мовними зв'язками, право на участь у міжнародних організаціях;

- право на захист від пропаганди національної ненависті, ворожнечі та насильства стосовно меншин.

На основі вищевикладеного можна зробити висновок про те, що зміст права меншин на самобутність доволі чітко простежується у відповідних джерелах нормативного і позанормативного характеру. Однак слід звернути увагу, що це право, незважаючи на свою колективну природу, фактично визнається міжнародним правом як індивідуальне право осіб, що належать до таких меншин.

Висновок

Аналіз документів ООН і регіональних міжнародних пактів у галузі прав людини і боротьби зі злочинністю дає підстави для висновку про те, що нині формуються галузі міжнародного процесуального права і, зокрема, міжнародного кримінально-процесуального права, які разом із судовою практикою Європейського суду з прав людини гармонізують національні адміністративно-процесуальні, цивільно-процесуальні і кримінально-процесуальні процедури. Цим міжнародним процедурам притаманне регулювання стандартів забезпечення, наприклад прав і законних інтересів особи, що притягується до кримінальної відповідальності, жертв злочинів, інститутів доказових процедур, а також нормативний зміст принципів правосуддя тощо. Видається, що саме ці стандарти мають бути закріплені в судовичному і процесуальному законодавстві України.

Імплементация норм та стандартів європейського права у національне законодавство у сфері діяльності поліції поки що перебуває на початковому етапі. Прискорюючи процес входження до європейських структур, Україна взяла на себе зобов'язання у дуже стислі терміни здійснити докорінну перебудову національного законодавства. Проте українська сторона не узяла та й не могла уявити всю складність переходу до відкритої, демократичної держави. Сьогодні цілком логічно очікувати від нового керівництва України радикальних змін у діяльності поліції, як це визначено законодавством та міжнародними зобов'язаннями України у сфері служіння поліції суспільству, забезпечення захисту та реалізації законних прав і свобод громадян.

Список використаних джерел:

1. Декларація прав людини та громадянина (Франція 1789 року): [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://pidruchniki.com/1728092458672/pravo/deklaratsiya_prav_lyudini_gromadyanina_serpnua_1789.
2. Конституція США 1787 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://pidruchniki.com/>

1834071956581/pravo/konstitutsiya_ssha_1787_bill_pro_prava_1791.

3. Доповідь України в ООН щодо здійснення Міжнародного пакту про економічні, соціальні та культурні права (19 вересня 1994 р.). // Права людини в Україні, 1995 рік. – К.: Українська правнича фундація, 1997. – С. 82–120.

4. Доповідь України в ООН щодо Міжнародному пакту про громадянські і політичні права (1994 р.). // Український часопис прав людини. – 1996. – № 2. – С. 54–63.

5. Статут ООН (1945 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.un.org.ua/images/UN_Charter_Ukrainian.pdf.

6. Конвенція про запобігання геноциду та покарання за нього (1948 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_155.

7. Декларація про надання незалежності колоніальним країнам та народам (1960 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_280.

8. Міжнародні пакти про права людини (1966 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe>.

9. Африканська Хартія прав людини та народів (1981 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://wikivisually.com/lang-uk/wiki>.

10. Азійсько-Тихоокеанська декларація людських прав індивідів та народів (1988 р.), Туніська декларація про права людини та правах народів (1988 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrainereferat.org/uaref-3530-3.html>.

11. Протокол № 3 до Європейської конвенції з прав людини (від 4 листопада 1950 р.). // Український часопис прав людини. – 1995. – № 2. – С. 124–127.

12. Протокол № 6 до Європейської конвенції з прав людини (від 4 листопада 1950 р.). // Український часопис прав людини. – 1995. – № 2. – С. 130–132.

13. Декларація про право на розвиток (1986 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_301.

14. Декларація Ріо-де-Жанейро щодо навколишнього середовища та розвитку (1992 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_455.

15. Декларація про права осіб, що належать до національних або етнічних, релігійних та мовних меншин (1992 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_318.

16. Віденська декларація й Програма дій (1993 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_504.

17. Рамкова конвенція про захист національних меншин (1995 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_055.

В данной статье исследован процесс становления, закрепления и развития поколений прав человека в международных документах. Общие принципы прав народов, наций, национальных меньшинств, беженцев, а также права и свободы личности в указанной системе, обусловленные особенностями их исторического формирования, устанавливают критерии соответствия положительного права ценностям данного общества, тем самым ограничивая действия того или иного закона общепризнанными моральными критериями.

Исследованы нормы международного права в области защиты прав и свобод человека как обязательные для всех государств и их органов.

Ключевые слова: декларация, права человека, поколения прав человека, принципы права, естественное право, правовой статус лица, коллективные права, негативные права, международное право, право на развитие, права национальных меньшинств.

In this article, we investigated the process of the formation, consolidation and development of human rights generations in international documents. The general principles of the rights of peoples, nations, national minorities, refugees, as well as the rights and freedoms of the individual in this system, determined by the peculiarities of their historical formation, establish the criteria for the correspondence of a positive right to the values of a given society, thereby limiting the actions of a law to universally recognized moral criteria. We studied the norms of international law in the field of the protection of human rights and freedoms as binding on all states and their bodies.

Key words: declaration, human rights, generations of human rights, principles of law, natural law, the legal status of a person, collective rights, negative rights, international law, the right to development, the rights of national minorities.

